

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-83.1-22>

УДК 821.161.1

Кушнірова Т.В.

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Фісак І.В.

ЗЗСО № 20 м. Полтави

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА МИКОЛИ ГОГОЛЯ: ПОСТАТЬ МИТЦЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ РОДИННИХ СТОСУНКІВ

Анотація. У статті розглядається епістолярна спадщина М. Гоголя, що дозволяє відкрити завісу таємничості, якою оповите ім'я письменника, поглянути на стосунки в родині Гоголів та роль у ній Миколи Васильовича. Автори звертають увагу на завжди теплі стосунки митця зі своєю матір'ю. Не байдужа до літературних занять сина, вона підтримувала його, допомагала збирати фольклорний та етнографічний матеріал. Відзначено, що як старший брат М. Гоголь виявляв турботу про своїх сестер, у долі яких відіграв велику роль. У ході дослідження доведено, що родинні цінності мали для М. Гоголя важливе значення, а турбота про родину була нормою життя.

Ключові слова: біографія, рід, родина, родинні цінності, епістолярна спадщина, творчість.

Kushnirova Tetiana

National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic"

Fisak Iryna

School № 20, Poltava

MYKOLA GOGOL'S EPISTOLARY HERITAGE: ARTIST'S PORTRAYAL THROUGH THE PRISM OF FAMILY RELATIONS

Summary. The article explores Mykola Gogol's epistolary heritage, which allows to open the veil of secrecy, that shrouds the writer's name, to take a look at the relations in the Gogol family and Mykola Gogol's role in it. In recent decades, numerous articles, monographs, and dissertation studies of both Ukrainian and foreign scholars have been devoted to the development of various aspects of Mykola Gogol's fiction. The objects of analysis are the ways of sacralization in the creativity of the author (P. Myhed), the artistic method in the early creativity of the writer (V. Denysov), peculiarities of poetics and mythopoetics (O. Kichenko), individual style (V. Matsapura). The authors pay attention to the artist's consistently warm relationship with mother. Lifelong correspondence proves that Maria Ivanovna was the closest and dearest person in Mykola Gogol's life and had a special spiritual connection with him. Being indifferent to son's literary studies, she supported him, helped to collect folk and ethnographic material. However, in spite of having a desire to be a support for mother, the writer gave her some advice on housekeeping, factory improvement and many more. It is noted that being an older brother, Mykola Gogol took care of his sisters and had an influence on their future. He sent them gifts, was always interested in their education and upbringing, and at the first opportunity helped Anna and Lisa to enter the Patriotic Institute in St. Petersburg. But the subject of particular concern for the writer was the family estate in Vasylivka: he worked out building plans for the house, façade and annexes as well as windows and doors drawings, taking care of reducing the reconstruction costs. The study showed that family values were of great importance for Mykola Gogol, and care for the family was the life rule. The authors note that in modern Gogol studies the issue of studying the biography of M. Gogol as an integral part of the image of the creator remains relevant, which gives an understanding of certain aspects of his creative method, the impact of social processes on the choice of themes, their characters, genres and others. Further study of Mykola Gogol's epistolary heritage will help to reveal new facets of the artist's personality.

Keywords: biography, bloodline, family, family values, epistolary heritage, art.

Постановка проблеми. На сьогодні досягнення гоголезнавства у дослідженні життя і творчості генія світового рівня Миколи Гоголя важко переоцінити. На думку П.В. Михеда, «сучасне гоголезнавство – своєрідна культурологічна лабораторія, де відбувається апробація різних наукових методик... Творчість Гоголя і його життя – це своєрідні культурні тексти, що дають багату поживу для гуманітаріїв різних профілів» [5, с. 203]. Коло питань, що досліджуються сучасними гоголезнавцями, з кожним роком ширшає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиріччя розробці різних аспектів художньої прози М. Гоголя присвячено численні статті, монографії, дисертаційні дослідження як українських, так і зарубіжних науковців. Наприклад, відомий український гоголезнавець

П. Михед у низці статей та книзі «Пізній Гоголь і бароко» [5] зосереджує увагу на витоках художнього світу М. Гоголя, на способах сакралізації художнього слова у творчості митця. Предметом досліджень науковця В. Денисова став ранній період творчості М. Гоголя, що відобразилося у його численних статтях та монографії «Мир автора и мир его героев» [2], присвяченій особливостям художнього методу письменника, формування якого припадає саме на цей період.

Чільне місце у вітчизняному гоголезнавстві займають роботи відомого літературознавця О. Киченка. У його статтях та монографії «Молодой Гоголь (истоки и пути эволюции ранней прозы)» [3] досліджуються особливості поетики й міфопоетики ранньої творчості письменника. Вагомим внеском у розвиток вітчизняного гоголезнавства

також є ґрунтовні праці В. Мацапури, зокрема монографія «Н.В. Гоголь: художественный мир сквозь призму поэтики». У ній дослідниця доходить висновку, що «створений письменником художній світ, його оригінальний, неповторний погляд на дійсність, його ставлення до способів її відображення невіддільні від його людської індивідуальності» [4, с. 4].

Однак попри те, що науковці прагнуть охопити різні грані життєвого та творчого шляху митця, літературна спадщина М. Гоголя до цього часу досліджена нерівномірно, як існують і окремі факти біографії митця, які все ще лишаються поза увагою вчених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зауважити, що в сучасному гоголезнавстві залишається актуальним питання дослідження біографії М. Гоголя як невід'ємного складника образу творця, що дає розуміння певних аспектів його творчого методу, впливу суспільних процесів на вибір тематики та проблематики творів, їх героїв, жанрів та ін.

Мета статті. Мета даної статті – розширити уявлення про М. Гоголя як людину, сина, брата, відкривши завісу «таємниць», якими оповите ім'я письменника, та поглянути на особистість митця крізь призму родинних стосунків. Адже родинні цінності завжди були і залишаються важливими чинниками суспільної моралі.

Виклад основного матеріалу. Учень і сучасник О. Пушкіна, який увійшов у російську літературу як один із яскравих і самобутніх письменників, М. Гоголь вражає не одне покоління читачів і літературознавців унікальністю, неповторністю, несподіваністю художніх відкриттів. А ще – «таємницями», якими сповнені як творчість, так і особисте життя митця, адже відокремити Гоголя-письменника від Гоголя-людини практично неможливо. На думку Ю. Лотмана, «вершиной гоголевского искусства было скрыть себя, выдумать вместо себя другого человека и от его лица разыгрывать романтический водевиль» [6, с. 630].

Про загадки письменника почали говорити ще його сучасники, та й сам він любив огортати серпанком таємниць своє життя. Уже в 1828 р., під час навчання в Ніжинській гімназії вищих наук, у листі до матері М. Гоголь писав: «я починаюся загадкою для всех, никто не разгадал меня совершенно» [1, т. 10, с. 84].

Незважаючи на те, що про митця написано сотні монографій, тисячі статей, проведено десятки симпозіумів і конференцій, присвячених широкому й різнобічному дослідженню його творчої спадщини, як в Україні, так і далеко за її межами, таємниці М. Гоголя й досі не розкриті.

Якщо вірити німецькому письменникові й філософу Й.-В. Гете, для того щоб зрозуміти поета, треба проникнути в його країну. Спробуємо підняти завісу таємничості, поглянувши на М. Гоголя через призму його епістолярної спадщини, щоб у листах до його рідних роздивитися іншу його іпостась – люблячого сина й турботливого брата.

Відомо, що М. Гоголь виховувався в культурній українській родині з глибоким корінням і давніми звичаями, де панував культ любові до Бога й до ближнього. Він був довгоочікуваною дитиною, тому з самого народження був оточений любов'ю рідних і близьких. З роками враз-

ливий хлопчик, відчуваючи погіршену турботу й опіку своєї сім'ї, основою стосунків у якій були взаєморозуміння і взаємоповага, намагався віддячити родичам такою ж щирою любов'ю і відданістю, не соромлячись говорити про це при найменшій нагоді.

Листи М. Гоголя ніжинського періоду мали незмінно однаковий початок – «дражайшие родители, папилька и маминька». І це не просто данина моді чи звичне для того часу звертання – в першу чергу, це вияв синівської любові і вдячності за турботу й клопоти, яких завдавав ім. Адже він добре розумів, що батькам було зовсім не просто знаходити кошти, щоб надсилати йому для придбання різних необхідних речей, яких, як виявилось, було не так уже й мало. Практично в кожному листі він виявляв турботу про їхнє здоров'я: «<...> дражайшая маменька. Я весьма беспокоюсь о вашем здоровье. Дай Бог, чтоб оно поправилось и вы наконец совершенно были здоровы»; «<...> огрчился, особливо услышав, что вы, дражайший папилька, весьма нездоровы» [1, т. 10, с. 26]; «Дай Бог, маминька, чтоб я вас застал совершенно здоровыми, совершенно веселыми. Меня крушит ужасно как болезнь ваша» [1, т. 10, с. 61]. Також не забував цікавитися здоров'ям дідуся й бабусі, від яких унаслідок вав відповідно талант цікавого оповідача та здібність до малювання, традиційно передаючи їм вітання та засвідчуючи любов і повагу навіть у зовсім коротеньких листах. Особливий інтерес викликали в М. Гоголя менші сестри: «Машеньку вы отдали в пансион или нет? Что делает Анинька и Лизанька?»; «поцелуйте их за меня»; «Думаю, мои сестрицы подросли, горю нетерпением их увидеть» і т.ін. [1, т. 10, с. 20, 26, 39].

Великою втратою стала для М. Гоголя смерть батька – «лучшего отца, вернейшего друга». У відчаї юнак «хотел даже посягнуть на жизнь свою. Но Бог удержал». Відтак і до цього трепетна любов до матері стає майже патологічною. У листі, датованому 23 квітня 1825 р., він пише: «Вы одни теперь предмет моей привязанности; одни, которые можете утешить печального, успокоить горестного. Вам посвящаю всю жизнь свою. <...> Сделаю все, что может сделать чувствительный, благодарный сын» [1, т. 10, с. 26]. І якими б пафосними не видавалися нам ці слова, подальше життя М. Гоголя показало: він, як міг, наскільки дозволяла йому обставина, намагався допомогати їй. Зокрема, він просив матір повідомляти про свої справи і господарські клопоти: «Приятно мне будет, ежели вы мне будете поверять свои планы, мысли, также разные прожекты, новые изобретения и проч. и проч. И ежели будете принимать благосклонно и мои толки – похвалите за что-нибудь доброе и побраните за худое» [1, т. 10, с. 40]. Також давав деякі поради щодо покращення справ на їхній взуттєвій фабриці [1, т. 10, с. 217, 246, 256]; надсилав насіння овочевих культур та ділився корисною інформацією щодо їх вирощування [1, т. 10, с. 250]; застерігав від відкриття нових «предприятый и фабрик» [1, т. 10, с. 271] і багато іншого, що підтверджувало бажання М. Гоголя бути для матері опорою в усьому. Висловлюючи синівську любов і турботу про її добробут, він пише довіреність, за якою передає Марії Іванівні «в полное и беспрекослов-

ное распоряжение» все майно, що належить йому у Василівці [1, т. 10, с. 114–115].

Не маючи великих статків, М. Гоголь із великим задоволенням надсилає матері, сестрі Марії, племінникам та іншим родичам подарунки – від різних дрібничок, книжок і картин до відрізів тканин, одягу (сукні, шалі, шляпки) та взуття. Турбота про родину стає для нього нормою життя.

Залишившись після смерті батька старшим у родині, М. Гоголь відчував відповідальність за долю своїх сестер. Оселившись у Петербурзі, він знаходить можливість влаштувати на навчання до Патріотичного інституту, де був учителем 14 класу, Анну й Лізу, яких називає просто «діти». У листах до матері 1832–1840 років він постійно інформує її про здоров'я, життя й навчання дівчат в інституті, ділиться радістю від успіхів Анни й стурбованістю про характер Лізи, згодом застерігаючи матір: «не воспитывайте таким образом Олю, как воспиталась Лиза» [1, т. 10, с. 225–227]. Він пересилає Марії Іванівні листи сестер, «которые находятся в хорошем здоровье и начинают понемногу успевать»; від свого та їхнього імені шле в подарунок цукерки та деякі роботи дівчат, зокрема «поддончики для чернильниц, колокольчиков и подсвечников» [1, т. 11, с. 15, 35, 59].

Мати М. Гоголя була незвичайною жінкою, мала хорошу домашню освіту, добре знала народні звичаї, тонко відчувала поезію народної творчості. Вона присвятила себе вихованню дітей і, як і кожна мати, була щаслива від їхніх успіхів. Та особливий духовний зв'язок був у Марії Іванівни з сином. Для Миколи Васильовича вона була «великодушным другом, Ангелом Хранителем», «единственным правдивым другом» [1, т. 10, с. 99, 115, 149]. До неї звертався письменник за порадою і допомогою, з нею ділився радощами й турботами. Любов'ю до неї пронизані всі листи письменника, любу в'ю до неї осяяний увесь його життєвий шлях.

Марія Іванівна була натурою обдарованою й непересічною, не байдужою до літературних занять чоловіка, а потім і сина. У листах до матері М. Гоголь неодноразово звертався з проханням надсилати інформацію, яка стосується історії, звичаїв і побуту Малоросії. Вперше він пише про це у листі від 30 квітня 1829 року: «Теперь вас прошу <...> сделать для меня величайшее из одолжений. Вы имеете тонкий, наблюдательный ум, вы много знаете обычаи и нравы малороссиян наших, и потому я знаю, вы не откажетесь сообщать мне их в нашей переписке. Это мне очень, очень нужно» [1, т. 10, с. 99–100]. Далі йде перелік того, що саме цікавить молодого М. Гоголя: повний опис одягу сільського дяка, дівчат, молодих і чоловіків, «носимого до времен гетманских»; детальний опис весілля; уся можлива інформація про колядки, Івана Купалу, русалок і різних духів – «множество носится между простым народом поверий, страшных сказаний, преданий, разных анекдотов, и проч. и проч. и проч. Все это будет для меня чрезвычайно занимательно». У наступному листі до Марії Іванівни 22 травня 1829 року М. Гоголь якраз і просить її дізнатися про народні ігри, зокрема «из хороводных в хрещика, в журавля», та повір'я, «разные повести, рассказываемые простолюди-

нами, в которых участвуют духи и нечистые» [1, т. 10, с. 102]. Зазначимо, що мати не залишала такі прохання поза увагою і не барилася з відповіддю, надсилаючи одразу по декілька аркушів цікавої інформації. Так, уже в листі від 2 липня 1829 року (усього лише через півтора місяця) Марія Іванівна надіслала синові докладний опис ігор «у ворона», «у свині», в «краглі» [1, т. 10, с. 107–109]. Уважний читач пригадає, що саме «у ворона» грають русалки в повісті «Майська ніч, або Утоплена» [1, т. 1-2, с. 149], а опис гри в «краглі» є в повісті «Вій» [1, т. 1-2, с. 442].

У «Книзі всякої всячини, або підручній Енциклопедії», яку М. Гоголь вів протягом 1826–1830 років і куди записував цікаву для себе інформацію, що стосувалася різних сфер життя, вміщено запис, що є частиною листа, одержаного від матері 4 червня 1829 року, цілком присвячений опису весільних обрядів та їх учасників – дружок, свашок, бояр та ін. [1, т. 10, с. 103–107]. Як видно з примітки М. Гоголя, оригінал листа вміщував ще декілька весільних пісень. Цей матеріал письменник використав у повісті «Вечір напередодні Івана Купала» [1, т. 1-2, с. 122].

«Не сердитесь, моя великодушная маминька, – пише Микола Васильович у листі від 2 лютого 1830 р., – если я вас часто беспокою просьбою доставлять мне сведения о Малороссии, или что-либо подобное. <...> Сделайте милость, впишите для меня также нравы, обычаи, поверья. <...>

Не пренебрегайте ничем, все имеет для меня цену» [1, т. 10, с. 129].

У листі від 22 листопада 1833 р., дякуючи матері за надіслані пісні, «из которых особенно та, что: *Що це братця як барятся* (Курсив М. Гоголя – І. Ф., Т. К.), очень характерна и хороша», і старовинний зошит із піснями, він зауважує: «Сделаете большое одолжение, если отыщете подобные той тетради с песнями, которые, я думаю, более всего водятся в старинных сундуках между старинными бумагами у старинных панов или у потомков старинных панов» [1, т. 10, с. 229].

З подібними проханнями звертався М. Гоголь і до сестри – Марії Василівни: «Ты помнишь, милая, ты так хорошо было начала собирать малороссийские сказки и песни и, к сожалению, прекратила. Нельзя ли возобновить это? Мне оно необходимо нужно» [1, т. 10, с. 166].

Предметом особливої турботи М. Гоголя, про що свідчить його листування з матір'ю 1826–1830 років, був їхній дім у Василівці. Він надсилав власноруч зроблені план і фасад будинку, план розташування прибудов, креслення вікон і скляних дверей у готичному стилі, переймається тим, щоб затрати на перебудову були якомога меншими. З усього видно, що родинний маєток був для М. Гоголя чимось набагато більшим, ніж просто будівля.

Немає сумнівів, що в «Старосвітських поміщиках» описаний саме будинок у Василівці: «Я отсюда вижу низенький домик с галереею из маленьких почернелых деревянных столбиков, идущею вокруг всего дома <...>; за ним душистая черемуха, целые ряды низеньких фруктовых деревьев <...>. Как бы то ни было, но даже тогда, когда бричка моя подъезжала к рыльцу этого домика, душа принимала удивительно приятное и спокойное состояние» [1, т. 1-2, с. 281]. У цей свій дім

письменник поселив улюблених героїв – ідеальну подружню пару, старосвітських поміщиків Опанаса Івановича та Пульхерію Іванівну. Низенький будиночок з галереєю був першим і єдиним у житті М. Гоголя Домом – пристанищем письменника. Саме його митець бачив завжди, як би далеко не заносила доля.

Зазначимо, що любов М. Гоголя до свого роду виявилася й у тому, що деякі родинні перекази він, уже ставши письменником, відобразив у своїх творах. Так, історія одруження дідуся й бабусі – О.Д. Гоголя-Яновського з Т.С. Лизогуб – також описана в повісті «Старосвітські поміщики»: «он даже увез довольно ловко Пульхерию Ивановну, которую родственники не хотели отдавать за него» [1, т. 1-2, с. 283]. Лукавство свого діда Опанаса Дем'яновича, який, оформляючи документи на дворянство, приховав ім'я Остапа Гоголя – полковника Подольського і Могильовського, сподвижника гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка – і назвав своїм прадідом не його, а нікому не відомого полковника Андрія Гоголя, Микола Васильович висміяв у повісті «Пропаала грамота». А іменами своїх славних предків – Остапа та Андрія Гоголів – письменник назвав синів Тараса Бульби в однойменній повісті.

У березні 1827 р. у листі до матері М. Гоголь напише: «Мое первое всегдашнее желание состоит в том, чтобы прожить весело в кругу всех близ-

ких моему сердцу, и предопределение никогда не давало сбыться моим планам, будто в насмешку над моим несбытодумием» [1, т. 10, с. 55]. Тоді він ще не знав, що цьому бажанню, на жаль, так і не судилося збутися. Можливо, саме тому листи як єдина нитка зв'язку з родиною містять найбільш достовірну інформацію про особистість М. Гоголя, адже з тими, кого люблять, люди завжди щирі й відверті.

Висновки і пропозиції. Аналіз епістолярної спадщини письменника показав, що М. Гоголь, не створивши власної сім'ї, до кінця свого життя залишався люблячим і відданим сином і братом – «никогда не изменчивый в своих чувствах, все тот же пламенный, признательный, никогда не загасивший вечного огня привязанности к родине и родным» [1, т. 10, с. 61]. Родинні цінності мали для митця важливе значення, а турбота про родину і рідний дім завжди була щирою й непоказною. Є чимало аспектів життя людини та способів її самовираження й самореалізації. А листи до рідних та друзів дозволяють бути ближчими до тих, кого любиш, незважаючи на відстані, висловлювати любов і турботу, ділитися сокровенним. Тому подальше дослідження епістолярної спадщини М. Гоголя може допомогти нам побачити його як друга, християнина, режисера-постановника чи й, можливо, у якійсь іншій іпостасі, розкрити нові грані особистості митця.

Список літератури:

1. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений и писем: в 17 т. Москва : Изд-во М.П., 2009.
2. Денисов В.Д. Мир автора и мир его героев (о раннем творчестве Н.В. Гоголя). Санкт-Петербург : Изд-во РГГМУ, 2006. 276 с.
3. Киченко А.С. Молодой Гоголь (истоки и пути эволюции ранней прозы). Черкасы, 2004. 192 с.
4. Мацапура В.И. Н. В. Гоголь: художественный мир сквозь призму поэтики. Полтава : ПЛ, 2009. 304 с.
5. Михед П.В. Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст. Ніжин, 2002. 208 с.
6. Лотман Ю.М. О «реализме» Гоголя. *Гоголь в русской критике: Антология*. Москва : Фортуна ЭЛ, 2008. С. 630–651.

References:

1. Gogol N.V. (2009). *Polnoe sobranie sochinenij i pisem: v 17 t.* [The complete works and letters: in 17 vol.]. Moskva: Izd-vo Moskovskoj Patriarhii.
2. Denisov V.D. (2006). *Mir avtora i mir ego geroev (o rannem tvorcestve N.V. Gogolja).* [The world of the author and the world of his characters]. Sankt-Peterburg: Izd-vo RGGMU, 276 p.
3. Kichenko A.S. (2004). *Molodoj Gogol' (istoki i puti jevoljucii rannej prozy).* [Young Gogol (the origins and evolutionary paths of early prose)]. Cherkasy, 192 p.
4. Macapura V.I. (2009). *N.V. Gogol': hudozhestvennyj mir skvoz' prizmu pojetiki* [N.V. Gogol: the artistic world through the prism of poetics]. Poltava, P. 1, 304 p.
5. Mihed P.V. (2002). *Piznij Gogol i baroko: ukraïns'ko-rosijs'kij kontekst.* [Late Gogol and the Baroque: The Ukrainian-Russian Context]. Nizhin, 208 p.
6. Lotman Ju.M. (2008). О «realizme» Gogolja [About Gogol's «realism»]. *Gogol v russkoj kritike: Antologija*. Moskva: Fortuna JeL, pp. 630–651.